

crkva u svijetu

RAZGOVORI

ISTINA U PRIJEPORU

*Toma Akvinski, dvije filozofske rasprave,
Veselin Masleša, Sarajevo, 1976.*

Tomo Vereš

Ovaj najnoviji prijevod tekstova Tome Akvinskoga s latinskog jezika na hrvatski učinio je prof. dr. Vladimir Premec, docent na Filozofskom fakultetu u Sarajevu. Prevodilac je poznat našoj javnosti po svojim studijama s područja starogrčke filozofije i ranokršćanske misli (usp. *Biće Beskonačnog*, Svjetlost, Sarajevo, 1973), te po prijevodima i tumačenjima *O biću i suštini* Tome Akvinskoga (BIGZ, Beograd, 1973) i *Sretan grad* našega Franje Petrića (Liber, Zagreb, 1975). Zato njegovu prijevodu Tominih *Dviju filozofskih rasprava* valja pristupiti s potrebnom ozbiljnošću.

Naš prikaz i prosudbu izvest ćemo ovim redom: polazeći od izvanjskih osobina knjige, prijeći ćemo na razgovor o prijevodu i pogovoru prof. Premeca, da bismo završili razmišljanjem o sudbini misli Tome Akvinskoga u socijalističkim zemljama, na što nas je potaknuo spomenuti prijevod i neke druge publikacije.

1. Kad jedna knjiga filozofijskog sadržaja izlazi u nas u nizu »Logos« sarajevske izdavačke kuće »Veselin Masleša«, onda taj podatak govori u prilog njezinih naročitih misaonih i materijalnih kvaliteta. U »Logosu« se ne objavljuje bilo što i bilo kako. Tomine mislima nabijene *Dvije filozofske rasprave* također se pojavljuju u vrlo ukusnom i čvrstom, gotovo nerazorivom uvezu.

U tom okviru prevodilac nam na 123 stranice iznosi rezultate svoga rada na tekstovima koji su pisani u 13. stoljeću, to jest u praskozorju modernog doba (P. Duhem, A. Koyré, P. Chaunu itd.).

Od str. 5—65. nalazi se prijevod I. pitanja (quaestio) »Što je istina?« Tomina djela *O istini* (De veritate), koje inače u izvornoj cjelini ima dvadeset i devet pitanja.

Stranice 67—92. obuhvaćaju *Raspravu o općim pojmovima* (Tractatus de universalibus).

Zatim slijedi pogovor prevodioca pod naslovom »Aletheia-Veritas-Praxis« (95—116), u kojemu pokušava vrednovati starogrčko, srednjovjekovno i marksističko razumijevanje istine.

Knjigu zaključuje mali latinsko-hrvatski rječnik nekih ključnih izraza koji se susreću u prevedenim tekstovima (119—121).

Nema sumnje da će svakoga tko knjigu bude pomnjivo listao odmah na početku iznenaditi činjenica da se navode, doduše, latinski naslovi prevedenih tekstova (str. 4), ali bez podataka o izdavaču, mjestu i godini izdanja. Tiskarski propust? Više smo skloni vjerovati da je posrijedi domišljata i korisna ovosvijetska mudrost našega izdavača. No čitatelj može biti bez brige u pogledu kakvoće latinskog izvornika. Za prvu raspravu upotrijebljeno je jedno poznato priručno izdanje iz 1964. godine, a za drugu *Tractatus de Universalibus attribuito a San Tommaso d'Aquino*. A cura di C. Ottaviano, Reale Accademia d'Italia, Roma, 1932. U vezi s ovim izvornikom valja napomenuti da je C. Ottaviano, bar u 20. stoljeću, jedini zastupao mišljenje da je *Tractatus de universalibus* autentično djelo Tome Akvinskog. Drugi se stručnjaci s tim nisu slagali (usp. *Bulletin Thomiste*, 1934, Nos 2—3, 155—157), pa je nisu ni unosili u *Sabrana djelca* (Opuscula omnia). No, dok ne dobijemo konačno kritičko izdanje svih Tominih djela, naš je prevodilac slobodan da se opredjeljuje za stajališta C. Ottaviana i da nam jednu filozofsku raspravu nejasnog tomističkog podrijetla iz 13. stoljeća objavljuje pod imenom Tome Akvinskog.

2. Glavna je odlika Premecova prijevoda da *cjelovito* donosi tekst svih dvanaest članaka I. pitanja *O istini*. Ta odlika nije po sebi razumljiva stvar, nego je rezultat osobitih napora prevodioca. Dr. Edith Stein, glasovita asistentkinja Husserla, prevela je na primjer na njemački jezik svih dvadeset i devet pitanja toga opsežnog djela, ali je odustala od cjelovitog prevođenja svih dijelova članaka zbog teškoća s kojima je taj posao povezan. Izostavila je, dakle, polemički dio, borbu mišljenja na početku članka. Time je njezin prijevod dobio na jasnoći, ali je izgubio obilježje napetog istraživanja koje upravo kroz otvoreno sučeljevanje suprotnih mišljenja dopijeva do istine (usp. *Des hl. Thomas von Aquino Untersuchungen über die Wahrheit*, üb. Dr. Edith Stein, Herder 1952.²). A to je ipak jedna od bitnih oznaka Tomine misli. Premecov cjeloviti prijevod omogućuje našem čitatelju da upozna tu izvornu dijalektičku, razabirateljsku i sabirateljsku narav Tomina mišljenja.

Mogli bismo ukazati na neke druge, veće i manje odlike ovoga prijevoda, koje će, nadamo se, zapaziti svaki strpljiv i dobronamjieran čitatelj. No, mi ne shvaćamo zadaću prosudbe kao hvaljenje, nabranje zasluga i odlika, nego kao pokušaj suradnje s autorom u vidu daljnjeg usavrša-

vanja njegova djela, koje se, uostalom, nikada ne može smatrati dovršenim. Stoga bismo voljeli da primjedbe što slijede budu shvaćene u tome duhu i smislu. Ali razumije se da te primjedbe, sa svoje strane, ne svojtaju pravo nepogrešivosti.

Da li ćemo pogoditi raspoloženje većine onih koji su dosad pročitali prijevod ako kažemo da se osjeća potreba da bi mogao i morao biti jasniji? Dakako, nije opravdano tražiti istu jasnoću u jednom filozofijskom tekstu, u prirodoznanstvenom djelu, u političkom spisu i, recimo, u zabavnom romanu. U tom pogledu još i danas vrijedi Aristotelov savjet da se »ne smije očekivati ista finoća u svim znanstvenim izlaganjima« i da se »pametnan čovjek odlikuje time da svaku stvar nastoji shvatiti onoliko, koliko dopušta njezina narav« (usp. *Nikomahova Etika* I, 1). Štoviše, u dodiru s filozofskim tekstom kao što je ovaj, valja ponoviti neobično zapažanje Aristotela: što su neke stvari *po prirodi* jasnije, to su našim *ljudskim* spoznajnim moćima nedostupnije, dakle nejasnije, pa se odnosimo prema njima kao što se oči sove odnose prema svjetlosti sunca (usp. *Metafizika* II, 1). A istina je upravo takva zagonetna jasnoća, koja je istodobno sama u sebi otkrivena, a nama prikrivena, ili čak sakrivena.

Kada dakle tvrdimo da je prijevod Tomina teksta mogao i morao biti jasniji, onda ne mislimo na to da je trebalo ukloniti nejasnoće koje su svojstvene filozofijskom govoru, nego one druge koje nastaju u prvom redu zanemarivanjem gramatičkih osobina jezika. Samo jedan primjer: Čini nam se da je gramatički nepravilno i zato nejasno pisanje: »I jer se dobro (...) odnosi u redu prema volji...« (18). »Odnositi se u redu...«? O čemu je ovdje riječ? Što se tu zapravo događa? Eto, mislimo da će se takva i slična pitanja pojaviti kod čitatelja u vezi s nekim rečenicama ili dijelovima rečenica Premecova prijevoda.

No ostavljajući po strani tu jezikoslovnu prosudbu prijevoda, želimo sada ukazati na neke primjere gdje je on, po našem mišljenju, mogao ili morao biti vjerniji latinskom izvorniku.

Svaki članak u Tome počinje istim izrazom »Videtur...«, koji prof. Premec prevodi s »Očevidno je...« (Čl. 1), ili najčešće s »I vidi se...«. No u izvorniku »Videtur« ne izražava ustanovljivanje neke očevidne činjenice, nego naprotiv *sumnjom* uvodi čitatelja u prijevor, u polemički dio članka, u borbu mišljenja. Zato bi taj izraz valjalo prevoditi sa »Čini se...«, »Izgleda...«. Inače se gubi iz vida aporijska, prijepornička struktura članka, koje je glavna poruka da čovjeku istina nije neposredno jasna, nego je mora tražiti.¹ I to iznoseći pošteno tuđa, suprotna mišljenja, u njihovoj vlastitoj formulaciji, a ne u onoj koju je lako napasti: — U vezi s tim samo jedno usputno pitanje upućeno svima nama: tko postupa *tako* danas, u vijeku pojačanog navijanja za predodređene i jednosmjerne »teze« i »programe«, u doba urotničkog prešućivanja, zataškivanja i karikiranja mišljenja »drugih«?!

¹ O prijeporničkoj strukturi Tominih članaka pisao sam potanje u *Zborniku sv. Tome Akvinskoga*, Zagreb, Dominikanski provincijalat 1974, 243—245; zatim u *Obnovljeni Život* 4/1974, 400—401. i 1/1975, 102.

Naša se druga primjedba odnosi na prijevod dviju značajnih formula »ens et bonum convertuntur« i »ens et verum convertuntur«. Te formule predstavljaju zapravo sažete srednjovjekovne izričaje bitnih ontologijskih uvida koji prožimlju cijelu povijest filozofije od Heraklita i Parmenida do Hegela i Heideggera. U Tominu I. pitanju pojavljuju se više puta, a i inače se često susreću u njegovu djelu. Smatramo da smisao tih formula u izvorniku nije onaj koji dobivaju u našem prijevodu: »biće je obratno od dobra« (10) i »biće je obratno od istinitog« (33). Naprotiv, Toma u tim formulama hoće kazati i kaže da su »biće« i »dobro«, u prvome slučaju, a »biće« i »istinito«, u drugom slučaju, *uzajamni* pojmovi (= convertuntur), a ne obratni. Drugim riječima, oni *u stvari* označavaju istu zbiljnost, samo na različite načine. Zato bi te formule trebalo prevoditi ovako: biće i dobro su u stvari isto (ens et bonum convertuntur), biće i istinito su u stvari isto (ens et verum convertuntur). Ova primjedba vrijedi i za treću sličnu formulu »quamvis homo et risibile convertantur«, koja bi u prijevodu morala glasiti »premda su čovjek i biće-obdareno-sposobnošću-smijanja u stvari isto« (33), kao što doista jesu isto.

Iznijet ćemo još nekoliko kraćih primjedbi s namjerom da se razmisli i ispita ne bi li prijevod dobio na jasnoći i ne bi li bio vjerniji izvorniku kad bi se one uvažile. Na primjer, kad bi se »omnino« provelo s »posve«, »potpuno« ili »sasvim«, a ne s »općenito« (str. 8); »secundum supposita« s »po nosiocima«, a ne »po pretpostavci« (8.); »dispositio« s »obilježje«, a ne »osnova« (9. itd); »fornicatio« s »bludni grijeh«, a ne »zavođenje« (10., 15.); »Sed in Deo ista quatuor (...) sic appropriantur« s »Ali u Bogu ove četiri danosti (...) poprimaju ove vlastitosti (ili ova osobna obilježja), a ne »U Bogu to četvrto (...) tako postaje vlastitost« (10.; ova primjedba ne vrijedi kako je napisana ako je »četvrto« tiskarska pogreška); »iretur in infinitum« trebalo je prevesti s »išlo bi se u beskraj« namjesto »griješilo bi se u beskonačno« (11.); »Quod dupliciter contingit« s »To se događa na dva načina« namjesto »To se čini dvojako« (11.); »Bonum est quod omnia appetunt« s »Dobro je ono za čim *sve* teži«, a ne s »Dobro je ono što *svi* žele« (12.). Ta je naoko beznačajna razlika zapravo vrlo važna. Toma naime hoće kazati da je »dobro« sveobuhvatno *ontologijsko* obilježje bića, to jest da je težnja za dobrim usađena u svekoliku zbiljnost, dok prijevod prof. Premeca kaže da je »dobro« svojstveno ljudskom svijetu, da je, dakle, *antropologijska* kategorija.

Možda bi bilo poželjno razmisliti još i o ovim ispravkama: da se na pr. glagol »reprobat« prevede s »odbacuje« namjesto s »preispituje« (17.); imenica »terminus« sa »završnica« umjesto s »ograničenost«, a glagol »terminatur« sa »završava« namjesto »ograničava« (17.). Nadalje, izraz »dicit ordinem« trebalo je prevesti s »izražava usmjerenost« namjesto s »odnosi se u redu« (18.); »destructis« s »kad nestanu« umjesto s »kad se rasture« (22.); »cursus« s »trčanje« umjesto sa »životni vijek« (35.); radnju »ignis semper movetur sursum« jednostavno s »vatra se uvijek diže uvis« namjesto »vatra uvijek gori uspravno« (37.) i napokon uobičajenu frazu »Ad cuius evidentiam sciendum est...« s »Da bi to postalo jasno, valja znati...«, a ne ponešto nejasno i neodređeno s »U vezi s tom očevidnošću...« (42.).

Cilj ovih neautoritativnih primjedbi i prijedloga za razmišljanje nije nipošto da umanje na bilo koji način vrijednost Premecova prijevoda, nego naprotiv da je uvećaju. Ta nam namjera to više leži na srcu što pogovor našega prevodioca nedvosmisleno jasno pokazuje da je cijeli svoj posao zamislio vrlo široko i duboko.

3. O čemu se radi? O tome da pothvat prof. Premeca predstavlja u nas prvi pokušaj *temeljitog marksističkog* pristupa djelu Tome Akvinskoga. Taj se pothvat može usporediti na neki način s onim koji je prije dvadesetak godina bio poduzeo francuski marksist Lucien Goldmann kad je na pariškoj Sorboni branio svoju marksističku interpretaciju djela kršćanskog mislioca Blaisea Pascala. Nadalje, ako je Toma Akvinski u povijesti filozofije poznat po tome da je »pokrstio« Aristotela, što je samo u izvjesnom smislu istina, onda možemo kazati da Premec poduzima na ovome našem prostoru donekle obratan proces naglašenog humaniziranja ili čak nekog deteologiziranja Tome s marksističkog stajališta.

Mi se, dakako, ne možemo složiti s nekim postavkama i izvodima autora. Čini nam se da on odviše ističe Tomino poimanje istine kao »podudara-nje« (adaequatio) uma sa zbiljom. No u Tominu pojmu istine, kao što se može lako razabrati i iz prevedenih tekstova (posebice na str. 12—13), valja naglasiti i njezinu skrivenu utemeljenost u zbilji (veritas rei) i njezinu otkrivenu prisutnost (manifestativum entis) u ljudskom mišljenju i djelovanju. »Istina se ne sastoji samo u mišljenju i govoru, nego također i u djelima« — tvrdi Toma izričito u svome tumačenju Evanđelja po Ivanu 3, 21 (usp. *Super Evangelium Ioannis lectura*, br. 495: »veritas non solum in cogitatione et dictis consistit, sed et in factis«). Prema tome, problematika istine u Tome nije puko spekulativno pitanje, nego i »praktično«, životno, povijesno. Zato valja obratiti pozornost na one članke u njegovu djelu u kojima se postavljaju ovakva naoko čudnovata pitanja u vezi s istinom: Što je jače: istina, vino, kralj ili žena? (usp. *Quaestiones quodlibetales*, XII, q. 14, a. 1, preveden u Glasu Koncila od 17. III. 1974, str. 19); Može li netko mrziti istinu? (usp. *Summa th.*, I—II, q. 29, a. 5); O neistini (nav. dj., I, q. 17); O laži (nav. dj., II—II, q. 110); O pretvaranju i himbenosti (nav. dj., q. 111); O hvalisanju (nav. dj., q. 112) itd. Kad uočimo to svakidašnje ljudsko lice istine i neistine, i kad se suočimo s osnovnim zahtjevom Iskonske istine (Veritas prima) da svako djelo mora izići i doista izlazi na vidjelo, onda uviđamo da pitanje o istini u Tome nije nipošto predmet učene skolastičke razbibrige.

4. Ali prijedimo sada, na kraju, na razmišljanje o položaju Tome Akvinskoga u socijalističkim zemljama na što nas je potaknuo najnoviji prijevod prof. Premeca. To je pitanje osobito važno i zbog toga što se Toma u socijalističkim zemljama općenito smatrao »službenim filozofom i teologom« Crkve, pa je odnos spram Tome ujedno vrlo pouzdan, premda nepotpun pokazatelj odnosa tih zemalja spram Crkve i religije uopće. Ono što se govorilo o Tomi, to se u stvari kazivalo cijeloz Crkvi ili svima koji vjeruju. Zato bi toj činjenici povjesničari i politolozi koji se bave proučavanjem spomenutih odnosa morali posvetiti više pažnje, ako su je dosad upoće zamjećivali...

U prilog gornjoj tvrdnji promotrimo samo jedan značajan slučaj. Njemački povjesničar i politolog Hansjacob Stehle iznosi u svojoj knjizi *Die Ostpolitik des Vatikans* (München, Piper, 1975) kako je 1955., dvije godine poslije smrti Staljina, došlo do prvoga stidljivog dijaloškog koraka između katolicizma i sovjetskog komunizma (usp. str. 316—322). Naime, teolog-filozof Marcel Reding je 5. XII. 1952. održao svoje glasovito predavanje na sveučilištu u Grazu *Thomas von Aquin und Karl Marx* (izd. Akademische Druck-u. Verlagsanstalt, 1953) koje je izazvalo polemiku, jer je predavač zastupao stajalište da između Tome i Marxa postoje »duboke aristotelovske sličnosti«, da su stoga ta dva mislioca kao stvorena za dijalog, pa kad je to tako, zašto komunizam i kršćanstvo ne bi mogli stupiti u *ljudski* razgovor, usprkos razlikama i oprečnostima koje ih dijele! Sovjetska vlada je pratila tu polemiku Redinga o sličnostima između Tome i Marxa, odlučila je da prihvati njegovu pruženu ruku prema dijalogu s komunistima, te ga je sredinom 1955. pozvala u posjetu Sovjetskom Savezu. Reding je u dvotjednom razgovoru sa sovjetskim akademičarima i političarima razjašnjavao svoje dijaloške zamisli na temelju Tome Akvinskoga, a 28. prosinca 1955. primio ga je na jednosatni razgovor A. Mikojan, predsjednik vlade.

Pogledamo li glavni filozofski časopis u Sovjetskom Savezu *Voprosy Filosofii*, npr. brojeve 9/1963, 12/1964, 1/1965 itd., zatim brojne druge publikacije, uvjerit ćemo se da se misaoni razgovor i prijepor sovjetskih ideologa s kršćanstvom i religijom uopće pretežno odvija preko Tome Akvinskoga (usp. Franz Škoda, *Die sowjetrussische philosophische Religionskritik heute*, Freiburg, Herder, 1968, napose str. 14, 48—51, 55—63). U tim napisima, doduše, još uvijek prevladava polemički ton, ali se sve češće naziru prizvuci trijeznog razgovora, kao što je vidljivo u monografiji, prijevodu s poljskog jezika *Foma Akvinskij*, Moskva 1967. (O izvanrednom uspjehu te knjige u Moskvi izvijestio je i *Glas Koncila* od 26. ožujka 1967. pod naslovom »Sveti Toma Akvinski u Moskvi«, str. 6).

Ovdje nije moguće da se makar i letimično osvrnemo na položaj Tome Akvinskoga u Poljskoj, Čehoslovačkoj i Mađarskoj, jer bi nas to zbog obilja građe odvelo predaleko.

Zaustavimo se sasvim kratko na našoj domovini da bismo naznačili dvije glavne dijametralno oprečne etape marksističkog pristupa Tomi Akvinskom. Dok se npr. prije dvadesetak godina čak i u ozbiljnim filozofijskim publikacijama pisalo o Tomi uglavnom šaljivo, navijački i pobijački, u najnovije vrijeme čak i jedan poznati humoristički list vodi vrlo ozbiljan intervju s Tomom o problemima našega suvremenog školstva. Tako naša prva poslijeratna *Antologija filozofskih tekstova* (izd. Školska knjiga, Zagreb, 1954) prikazuje Tomu kao »ideologa feudalne i crkvene hijerarhije« (str. 78), a njegovu misao kao »službenu filozofiju katoličke crkve« (str. 79). Te se ideološki programirane netočnosti ponavljaju još i u velikoj *Filozofskoj hrestomatiji*, sv. II od 1957. godine (izd. Matica Hrvatska) na stranicama 104—111., premda se u njoj javlja jedna zna-

čajna novost, naime donosi se, po prvi put na hrvatskom jeziku, cjelovit prijevod dvaju članaka iz Sume teologije (usp. str. 229—234).²

No oko šezdesetih godina Toma se već i u našem dnevnom tisku počinje prikazivati kao »poznati crkveni teolog iz trinaestog stoljeća« (usp. Vjesnik od 7. X. 1962., u podnaslovu »Toma Akvinski i de Gaulle«), a poslije sedamdesetih godina dobivamo prve strogo znanstvene raščlambe Tomine političke misli (usp. N. Smailagić, *Historija političkih doktrina I*, Naprijed, Zagreb, 1970, str. 84—90 i 122—130), njegovih estetičkih nazora (usp. D. Grlić, *Estetika I*, Naprijed, Zagreb, 1974, str. 155—161) i temeljnih ontologijskih uvida u već spomenutim radovima prof. Premeca. Uz to valja uzeti u obzir i naoko šaljive ali u stvari društveno vrlo angažirane i zubate sastave kao što je intervju s »doktorom Tomislavom Akvinskim zvanim sv. Toma« koji je objavljen u *Kerempuhu* pod naslovom »Tomizam je vječan« (usp. br. 25, svibanj 1976, str. 40—41), kao i poznate dnevnike koji uvijek pravovremeno i trijezno bilježe objavljivanje Tominih tekstova (vidi npr. *Borba* od 28. VII. 1973, *Politika* od 2. XII. 1976, itd.).

Razumije se da slika o položaju Tome Akvinskoga u našoj domovini nije i ne može biti potpuna, dok se ne vidi kakav on položaj zauzima u domaćoj Crkvi, osobito u njezinim višeškolskim i znanstvenim ustanovama, kojima II. vatikanski sabor i Kongregacija za katolički odgoj povjeravaju važne i određene zadaće u tom pogledu (usp. *Dekret o odgoju i obrazovanju svećenika* (1965), br. 16; *Deklaracija o kršćanskom odgoju* (1965), br. 10; *Naputak o nastavi filozofije* (1972), str. 18; *Teološka formacija budućih svećenika* (1976), br. 53, 68).

No o tome bolje da zasad ne govorimo.

Zaključimo s čestitkom profesoru Premecu.

² Koliko znam, prvi krnji prijevod jednoga Tomina članka na hrvatski jezik (tj. »corpus« iz *Summa th.*, I, q. 2, a. 3) objavljen je u knjizi: Dr. Vilim Keilbach, *Problem Boga u filozofiji*, Zagreb, 1944, str. 74—75.